

צפון הארץ – אדם וטבע: יחסי גומלין במהלך הדורות

1 יחידת לימוד

אלול תש"ע, אוגוסט 2010

תוכן העניינים

מבוא / 3

מטרות / 4

נושאי הלימוד – הקצאת שעות / 5

מפרט התכנים ואסטרטגיות חשיבה

א. המסד הפיזי – גיוון וייחוד / 6

ב. מגוון הצומח והחי / 9

ג. משק המים והשפעת האדם על הסביבה / 12

ד. תולדות התיישבות האדם בצפון עד לתקופת המנדט / 15

ה. ההתיישבות בצפון בדורות האחרונים / 22

ו. הפסיפס האתני / 25

מבוא

יחידת הלימוד צפון הארץ כוללת את החבלים הבאים: גליל, גולן ועמקי הצפון. חבל ארץ זה מאופיין בנופים מגוונים בשטח קטן יחסית: הרים גבוהים ומבותרים לצד עמקים ובקעות, מסלע מגוון – סלעי משקע לסוגיהם וכן סלעים געשיים. מבחינה אקלימית הצפון הוא האזור הגשום ביותר בארץ, ובעקבות זאת יש בו נופי צומח מפותחים וצמחיית מים ייחודית ומגוונת. הנופים המבותרים והמגוונים ומיקומו של האזור הרחק מהמרכז השפיעו על תולדות התיישבות האדם במהלך הדורות.

במהלך ההיסטוריה ידע הצפון תקופות של פריחה ושגשוג – תקופות הברונזה והברזל, ימי בית שני והתקופה הרומית ביזנטית – וכן תקופות של שפל, למשל התקופות המוסלמית הקדומה והמאוחרת. כבר בשחר ההיסטוריה הוקמו על צירי הדרכים ערים גדולות ובצורות, כמו מגידו וחצור. בשלהי ימי הבית השני החלה להיווצר כאן דת מונותאיסטית חדשה – הנצרות, ישו פעל בקרב הכפרים היהודיים שבצפון. אחת מתקופות הזוהר של הגליל והגולן הייתה לאחר חורבן הבית השני. בתקופה הרומית ביזאנטית היה הצפון מרכזו של היישוב היהודי בארץ. בדורות האחרונים נחשפו באזור שרידים רבים של עיירות יהודיות ובתי כנסת מפוארים מאותה תקופה. בתקופה זו נחתמה המשנה בציפורי, הומצאו הניקוד וטעמי המקרא בטבריה ונכתב התלמוד הירושלמי. אירועים אלו הקנו לצפון מעמד מיוחד במסורת היהודית. בתקופה הצלבנית נבנו בגליל מבצרים וחוות חקלאיות רבים. במאה ה-16 זכתה צפת לתור זהב – עת עולים רבים מספרד התיישבו בה, והעיר הפכה למרכז קבלה ומיסטיקה

אל הצפון ההררי והמבודד הגיעו מיעוטים בני דתות שונות. מיעוטים אלה מאפיינים את היישוב באזור עד ימינו; כפרי הדרוזים, המוסלמים, הנוצרים והצ'רקסים נמצאים בסמיכות ליישובים יהודיים.

בבחירת הנושאים ליחידה זו הושם דגש על נושאים המייחדים את הצפון. יש לתת את הדעת שהרקע ההיסטורי לתקופות השונות נלמד במסגרת לימוד יחידות ירושלים, לפיכך על מורים הבוחרים ללמד את יחידת צפון הארץ לפני יחידות ירושלים להשלים את הרקע ההיסטורי לכל תקופה ביחידה זאת.

מטרות

א. טיפוח האהבה לצפון הארץ וחיזוק הזיקה אליו.

1. הכרת תולדות צפון הארץ ואתריו ההיסטוריים.
2. הכרת הייחודיות של נופי צפון הארץ.
3. הכרת המיעוטים היושבים בצפון הארץ ומנהגיהם.
4. הכרה בחשיבותם של האתרים הקדושים בצפון הארץ לדתות השונות.
5. טיפוח מעורבות פעילה לשימור אתריו ההיסטוריים ונופיו של צפון הארץ.
6. חינוך לסובלנות ומתן כבוד לבני מיעוטים ודתות שונות בצפון הארץ.

ב. פיתוח אסטרטגיות חשיבה מסדר גבוה וכישורים מטה-קוגניטיביים שתוכני הלימוד מזמנים.

1. ניתוח השוואתי של צפון הארץ בתקופות השונות על פי קריטריונים שונים (למשל: האוכלוסייה, השלטון ומעמדו של האזור).
2. גיבוש דעה מנומקת בעקבות חשיפה לנקודות מבט שונות ולדעות שונות (למשל: שלבי התנחלות שבטי ישראל בצפון).
3. חשיפת הלומדים לעקרון אי-הוודאות במדע – גילויים חדשים משנים תפיסות קודמות (למשל: מיון בתי הכנסת העתיקים לטיפוסים).
4. העלאת השערות בסוגיות בלתי פתורות (למשל: סופה של התקופה הכלקוליתית).
5. פיתוח כושר הדמיון וההפשטה בשחזור מבנים וממצאים.
6. קישור בין גורמים גיאוגרפיים ופוליטיים ובין אירועים מרכזיים בצפון.
7. קישור בין גורמים סביבתיים שונים לבין נופי הצפון והסכנות המאיימות עליהם.

ג. פיתוח כישורי מידענות באמצעות ממצאים בשטח ומקורות היסטוריים להסברת תופעות ותהליכים בסביבות הפיזית והאנושית בצפון הארץ בעבר, בהווה ובעתיד.

1. הפקת מידע מממצאים ארכיאולוגיים ומחפירות ארכיאולוגיות ועיבודו.
2. הערכת תקיפותם ומהימנותם של ממצאים ארכיאולוגיים כמקור מידע לעברו של צפון הארץ (הערכה ביקורתית של מקורות מידע).
3. הפקת מידע ממקורות כתובים וחזותיים (מפות, תרשימים, תצלומים, דגמים) וממקורות שמע ועיבודו.
4. הערכת תקיפותם ומהימנותם של מקורות כתובים וחזותיים כמקור מידע על צפון הארץ.

נושאי הלימוד – הקצאת שעות

מספר השעות	הנושאים
10	א. המסד הפיזי – גיוון וייחוד
6	ב. מגוון הצומח והחי
4	ג. משק המים והשפעת האדם על הסביבה
	ד. תולדות התיישבות האדם בצפון עד לתקופת המנדט
1	1. תקופת האבן
2	2. התקופה הכלקוליתית
2	3. תקופת הברונזה
12	4. התקופה הישראלית
10	5. בית שני
13	6. התקופה הרומית ביזנטית
1	7. התקופה המוסלמית הקדומה
4	8. התקופה הצלבנית
2	9. התקופה המוסלמית המאוחרת
6	10. המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20
	ה. ההתיישבות בצפון בדורות האחרונים
4	1. תקופת המנדט
5	2. ההתיישבות לאחר הקמת המדינה
8	ו. הפסיפס האתני בצפון

א. המסד הפיזי – גיוון וייחוד (10 שעות)

מטרות:

- יכירו את המגוון של המבנה הפיזי והאקלים של צפון הארץ, יסבירו את הסיבות לגיוונו של האזור.
- יסבירו את הקשרים הקיימים בין ההיבטים הפיזיים השונים באזור.
- ישוו בין החבלים השונים בצפון על פי התבחינים הפיזיים.

נושאי הלימוד	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	הצעות דידקטיות
1. צפון הארץ – תיחום	<p>- קריטריונים לתיחום חבל:</p> <ul style="list-style-type: none"> □ תנאים טבעיים (פני השטח, מסלע, אקלים, חי וצומח) □ יישובים ותושבים □ גבולות מדיניים <p>- קריטריונים לקביעת גבולות צפון הארץ:</p> <ul style="list-style-type: none"> □ תנאים טבעיים □ היסטוריים-מדיניים □ הלכתיים (ברייתא דתחומין, כתובת רחוב) 	<p>העלאת אפשרויות מגוונות לצורך פתרון בעיה: יציעו תבחינים שונים לתיחום חבל ארץ וינמקו את הצעתם, לדוגמה: פני השטח, האקלים, החי והצומח.</p> <p>העלאת אפשרויות מגוונות לצורך פתרון בעיה: יציעו תבחינים שונים לתיחום צפון הארץ וינמקו את הצעתם, לדוגמה: פני השטח, קבוצות אתניות, אירועים היסטוריים, גבולות הלכתיים.</p>	<p>הנושאים הנגזרים מהמסד הפיזי יילמדו בכיתה, אלא אם כן הם נלמדו קודם לכן במסגרת לימודי הגיאוגרפיה.</p> <p>נושא השתלשלות קביעת הגבול המדיני יילמד בתקופת המאה ה-20.</p>
2. אזורי המשנה בצפון והשפעתם על התיישבות האדם גליל עליון, גליל תחתון, עמקי הצפון, גולן וחרמון	<p>לימוד בשטח להכרת המאפיינים הגיאומורפולוגיים של אזורי המשנה</p> <p>תצפיות: למשל - מפסגת מהר מירון, מפסגת הר תבור, מהארבל, מהר בנטל, ממצפה הימים</p>	<p>הסקת מסקנות מהתצפית בשטח: יסיקו מהתצפית על המאפיינים הגיאומורפולוגיים של האזורים השונים, לדוגמה: המישוריות של רמת הגולן לעומת ההרריות של הגליל העליון.</p> <p>השוואה: ישוו בין המאפיינים הגיאומורפולוגיים של האזורים השונים, לדוגמה: הגליל התחתון המזרחי שמאופיין בנופי רמות בזלת לעומת החרמון שמאופיין בנופים קארסטיים מפותחים.</p>	<p>זו הזדמנות נאותה להקנות לתלמידים את המיומנות של תצפית בנוף</p>

הצעות דידקטיות	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	נושאי הלימוד
<p>השפעת התנאים הפיזיים על התיישבות האדם בצפון תילמד בשלב זה ברמת כללית.</p>	<p>מיזוג: יקשרו בין ביטויה של תכונה מסוימת בחבל לבין השלכותיה על פעילות האדם, לדוגמה: פני השטח של הגליל – גובה וביתור – יתרון למסתור ולהגנה, חיסרון לחקלאות ולעבירות.</p>	<p>- יתרונות ומגבלות להתיישבות האדם באזורי המשנה בצפון בעבר ובהווה</p> <ul style="list-style-type: none"> ▫ עבירות וצומת דרכים – בשולי העמקים ובבקעות ▫ הגנה ומסתור – גוש הגליל העליון (מיעוטים) ▫ חקלאות – מטליות קרקע בהרים, אדמות סחף פוריות בעמקים ▫ מים – משקעים בחורף המספיקים לחקלאות בעל, מעיינות ונחלים ▫ ביצות בעמקים 	<p>3. אקלים</p> <p>- הגורמים המשפיעים על האקלים בצפון הארץ ועל גיוונו (הרוחב הגיאוגרפי, גובה מעל פני הים, מרחק מהים)</p>
<p>בסוגיה זו נדרש ידע מוקדם בנושא טקטוניקת הלוחות.</p>	<p>הסקה אינדוקטיבית: יסיקו באשר לגורמים המשפיעים על אקלים צפון הארץ מנתוני תחנות מטאורולוגיות שונות, לדוגמה: מנתוני התחנות בנהריה ובצפת ניתן להסיק על השפעת הגובה הטופוגרפי על אקלים המקום.</p> <p>בידוד משתנים: יבודדו את המשתנה המשפיע על האקלים מבין המשתנים האחרים, לדוגמה: יחפשו זוגות של תחנות מטאורולוגיות המייצגות אך ורק שינוי במשתנה אחד, לדוגמה: כדי להראות את השפעת המרחק מהים יבחרו שתי תחנות ברום וברוחב גיאוגרפי זהים.</p>	<p>- הגורמים המשפיעים על האקלים בצפון הארץ ועל גיוונו (הרוחב הגיאוגרפי, גובה מעל פני הים, מרחק מהים)</p>	
<p>בסוגיה זו נדרש ידע מוקדם בנושא טקטוניקת הלוחות.</p>	<p>זיהוי רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה: יסיבירו את הגורמים להיווצרותו של בקע הירדן ואת השפעתו על נופים אחרים בצפון, לדוגמה: תנועת הלוחות לאורך בקע הירדן והשפעתה על דגמי הניקוז בגליל העליון.</p>	<p>- היווצרות בקע הירדן והשפעתו על עיצוב נופו של צפון הארץ לימוד בשטח – להכרת בקע הירדן אתרים לביקור: תצפית על הכינרת, הירדן ההררי, תצפית על עמק החולה, תצפית על הגליל המזרחי מהר מירון</p>	<p>4. מבנה, מסלע וקרקעות</p>

נושאי הלימוד	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	הצעות דידקטיות
<p>בסוגיה זו נדרשת שליטה במיומנות קריאת מפה גיאולוגית.</p>	<p>המבנים הגיאולוגיים העיקריים בצפון (חרמון וגולן) – קמר וקער, גליל עליון וגליל תחתון – שבז, גוש מורם, בקע</p> <p>לימוד בשטח – להכרת המבנים הגיאולוגיים בצפון אתרים לביקור: הר כנען, הר מירון, הר תבור, דרום הגולן</p> <p>מאפייני סלעי המשקע ודרכי היווצרותם (קשים – גיר, חולמיט, רכים – קירטון, חוואר וחסינות, יבשתיים – תלכיד נחלים)</p> <p>מאפייני הנופים הגעשיים בצפון ודרכי היווצרותם (הר געש, סלעי פרץ, טוף, רמה בזלתית)</p> <p>השפעת תכונות הסלעים על הנוף הפיזי (מעיינות, טרסות, טרשים, נופים קארסטיים)</p> <p>הגורמים להיווצרות קרקעות שונות בצפון ותכונותיהן (טרה רוסה, רנדזינה אדמות בזלת, אדמות סחף)</p> <p>מיון: ימיינו את הסלעים לסוגים שונים על פי קריטריונים שיוצעו על ידם, לדוגמה: תכונות הסלע, דרכי היווצרותו, אזורי היחשפותו.</p> <p>זיהוי רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה: יסבירו את דרכי היווצרותם של הנופים הגעשיים ואת מאפייניהם בצפון הארץ</p> <p>זיהוי רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה: יסבירו את הגורמים להיווצרות הנופים השונים כתוצאה מההבדלים בתכונות הסלעים הנפוצים בצפון, לדוגמה: מדרונות תלולים נוצרים במקומות בהם יש סלעים קשים.</p> <p>זיהוי רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה: יסבירו את הקשר בין סלע האם ובין סוגי הקרקעות, לדוגמה: טרה-רוסה נוצרת בתהליך של המסה מסלעי גיר קשים.</p> <p>השוואה: ישוו בין הקרקעות השונות מבחינת תכונותיהן והתאמתן לצומח טבעי ולחקלאות, לדוגמה: רנדזינה שונה מטרה רוסה בכך שהיא רציפה, קלה יותר ובעלת מזון זמין מועט יותר לצומח.</p>	<p>בסוגיה זו נדרשת שליטה במיומנות קריאת מפה גיאולוגית.</p>	

הצעות דידקטיות	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	נושאי הלימוד
צוינו כאן רק המאפיינים העיקריים בכל אחד מהאזורים. אין כוונה להיכנס לפירוט מדוקדק של כל אזור	<p>מיזוג והסקת מסקנות מממצאים בשטח: יסיקו מהנוף בשטח לגבי הקשרים בין מאפייני הנוף לבין התיישבות האדם, לדוגמה: מהי הסיבה לדלילות היישובים בעמק יזרעאל בעבר לעומת התיישבות כיום, הצעה לתשובות: - החקלאים בעבר עיבדו שטחים קטנים בגלל העדר מיכון - ייתכן שבעבר האקלים היה שונה - בעבר היו ביצות בעמק</p>	<p>לימוד בשטח – להכרת נופי הסלעים והקרקעות המאפיינים את הצפון ומידת השפעתם על התיישבות האדם ופעילותו בעבר ובהווה אתרים לביקור: גליל – סלעי גיר קשים (נופים קרסטיים, טרה רוסה), סלעי גיר רכים (רנדזינה) עמקים – אדמות סחף גולן – בזלת, טוף (נופים געשיים), אדמות בזלת חרמון – סלעי גיר קשים (נוף קרסטי מפותח)</p>	

ב. מגוון הצומח והחי (6 שעות)

מטרות:

- יכירו את הגורמים המשפיעים על היווצרותם של חבלי צומח.
- יכירו את מגוון חבלי הצומח בצפון ויסבירו את הקשר בינם לבין התנאים הפיזיים.
- יכירו את הטור הסוקצסיוני וישבו בין השלבים השונים של הטור.
- יזהו בשטח פרטי צומח האופייניים לאזור.
- יסבירו את דרכי ההתאמה של בעלי החיים בצפון לבתי הגידול השונים.
- ישוו בין תמונת החי והצומח בעבר לתמונה זו בימינו ויסבירו את הגורמים לשונות.

הצעות דידיקטיות	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	נושאי הלימוד 1. הצומח
	<p>זיהוי רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה, הסקה: ינתחו את הגורמים המשפיעים על חבלי הצומח ויסיקו באשר להשפעתם על אופי הצומח, דוגמה: השונות בתנאים הפיזיים - תנאי האקלים ומגוון הקרקעות - יוצרת נופי צומח שונים זה מזה – חורש ים תיכוני אל מול צומח מדברי; חברת האלון המצוי והאלה הארץ ישראלית לעומת חברת הקטלב המצוי.</p> <p>הסקה: יסיקו ממפות צומח כדי לקבוע את תפוצת חבלי הצומח בצפון, דוגמה: החבל האירנו-טוראני נמצא לאורך בקעת הירדן ובדרום הגולן.</p> <p>זיהוי רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה: ינתחו את הגורמים המשפיעים על אופיו של הצומח בחבל הים-תיכוני, לדוגמה: בגלל תנאי האקלים הים-תיכוני - חורף קצר וגשום וקיץ ארוך ויבש הצומח במפנה הצפוני הלח יותר סבוך יותר מאשר הצומח במפנה הדרומי.</p>	<p>- הגורמים המשפיעים על היווצרותם של חבלי הצומח</p> <p>- תפוצת חבלי הצומח בצפון</p> <p>- התנאים האקלימיים והפיזיים בחבל הים תיכוני והשפעתם על הצומח</p>	

הצעות דיסקטיות	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	נושאי הלימוד
	<p>זיהוי רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה: יסבירו כיצד התנאים והמאפיינים של כל שלב בטור סוקצסיוני מאפשרים את היווצרותו של השלב הבא, לדוגמה: בני השיח של הבתה מאפשרים את התנאים הדרושים לנביטת השיחים של הגריגה. השוואה: ישוו בין הצומח בשלבים השונים של הטור על פי תבחינים, לדוגמה: צפיפות הצומח, גובה הצחים וסוגיהם.</p> <p>טיעון: יעלו טיעונים מנומקים לגבי סוגיה השנויה במחלוקת, לדוגמה: קיומם של יערות עצי אלון מצוי מפותחים באתרים קדושים – שריד לצומח שהיה או טיפוח של האדם?</p> <p>זיהוי ומיון: יזהו בשטח את חברות הצומח שנלמדו בכיתה וימיינו אותן על פי בתי הגידול השונים בשטח, לדוגמה: חברת אלון התולע מתאימה לרום גבוה.</p> <p>זיהוי ושיום: יזהו בשטח צמחים אופייניים, ויכנו אותם בשם, לדוגמה: קידה שעירה</p>	<p>- מהלך התפתחות הצומח (טור סוקצסיוני) בחבל הים תיכוני (חברת חלוץ – עשבונים, בתה, גריגה, חורש, יער)</p> <div data-bbox="1189 539 1787 683" style="border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;"> <p>סוגיה לדיון: מהי חברת השיא (קליימקס) בחבל הים תיכוני – חורש או יער</p> </div> <p>לימוד בשטח: להכרת מאפייני חברות הצומח ב אזורי המשנה ותתי הגידול המיוחדים</p> <p>אתרים לביקור:</p> <p>חתך מערב – מזרח: גליל מערבי (נחל כזיב – חרוב, אלת המסטיק), גליל מרכזי (הר מירון – אלון מצוי, אלון תולע, אלה ארץ-ישראלית, קידה שעירה, סירה קוצנית, גיאופיטים), גליל מזרחי (הר תבור – אלון תבור)</p> <p>חתך טופוגרפי – כינרות (בקעת בית צידא – שיזף מצוי), מרכז הגולן (יער יהודיה), צפון הגולן (יער אודם), החגורה הים תיכונית בחרמון, חגורת יער הספר ההררי בחרמון, החגורה הכרקוצית בחרמון (חדעד הלבנון)</p> <p>בית הגידול של מים זורמים – נחלי הגולן (ערבה מחודדת, הרדוף הנחלים, קנה מצוי, סוף מצוי)</p>	

הצעות דידקטיות	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	נושאי הלימוד
<p>רצוי לשלב סיור זה עם סיורים אחרים, מכיוון שבע"ח אינם זמינים תמיד בשטח.</p> <p>מקור אפשרי לחקר החי הקדום – הפסיפסים וספרות הנוסעים</p>	<p>זיהוי רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה: יקשרו בין התנאים של בתי הגידול לבין בעלי החיים המצויים בהם, דוגמה: קישור בין הנופים הפתוחים לבין הצבי הארץ-ישראלי, זיהוי, שיום ומיון: יזהו בשטח בעלי חיים או סימנים לקיומם (עקבות, שערות, גללים, תחנות הרחה וכו'), יכנו אותם בשמם וימינו אותם לפי בתי הגידול בשטח, לדוגמה: מקום משכנם של עופות דורסים הוא מצוקים.</p> <p>השוואה, זיהוי רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה: ישוו בין החי בצפון בעבר – מספר פריטים, מינים וזנים שונים, תפוצה – לחי בצפון כיום ויסבירו את הסיבות לשוני, לדוגמה: החי בצפון הידלדל בגלל ציד ובגלל שימוש בחומרי הדברה. הסקה: יסיקו שפעילות האדם במהלך השנים פגעה בחי ובצומח באזור, והיום חשוב להימנע מפעילויות המפרות את המאזן האקולוגי (ייבוש מקווי מים, ציד, כריתה, רעיית יתר, שרפה) כדי לשמר את החי והצומח לדורות הבאים.</p>	<p>לימוד בשטח דרכי ההתאמה של בעלי החיים בצפון לבתי גידול שונים: אתרים לביקור:</p> <ul style="list-style-type: none"> □ חורש ים תיכוני (הר מירון) – חזיר בר □ מצוקים (נחלי הגולן) – עופות דורסים, שפן סלעים □ נופי מים (עמק החולה) – עופות מים, שפמון, נוטריה, לוטרה ודו-חיים □ נופים פתוחים (דרום הגולן, רמת יששכר) – צבי ארץ-ישראלי, טורפים □ אזורים חקלאיים (עמק החולה) – נברן השדה <p>- תמונת החי והצומח בצפון בעבר</p> <p>- הסיבות להבדל בין תמונת החי והצומח בצפון בעבר לעומת ימינו</p> <p>- המסקנות המעשיות הנובעות מתוצאות השוואת תמונת החי והצומח בצפון בעבר לעומת ימינו</p>	<p>2. החי</p>

ג. משק המים והשפעת האדם על הסביבה (4 שעות)

מטרות:

- יסבירו את תרומתם של מקורות המים בצפון למשק המים הלאומי.
- יסבירו את הגורמים לתנודות במפלס המים של כינרת והשפעתן על האדם לאורך הדורות.
- ידונו בהשפעת האדם על שינויים בסביבה כתוצאה מניצול מקורות המים והשימוש בהם.
- ישוו בין שני מפעלים לאומיים – ייבוש החולה והמוביל הארצי.
- ידונו בסוגיית פיתוח מול שימור בצפון, יעלו טענות מנומקות ויצדיקו את עמדתם.

הצעות דידיקטיות	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	נושאי הלימוד
	<p>זיהוי רכיבים וקשרים: ינתחו את הגורמים שהביאו להקמת המוביל הארצי ולבחירת התוואי שלו, לדוגמה: הלחץ המדיני והצבאי הסורי שהביא לביטול התכנית המקורית להתחיל את המוביל הארצי בגשר בנות יעקב.</p> <p>העלאת השערות ואימותן: יעלו השערות בנוגע לגורמים המשפיעים על תנודות במפלס הכינרת ויאמתו אותן תוך בחינת העובדות, לדוגמה: מפלס הכינרת מושפע בעיקר מתנאי הטבע – השערה לא מדויקת – מדיניות ניהול משק המים היא המשפיעה העיקרית על המפלס.</p> <p>הסקה: יסיקו מהממצאים הארכיאולוגיים על שינויים במפלס האגם, לדוגמה: יישוב המצוי כיום מתחת לפני המים – מעיד על מפלס נמוך יותר בעת קיומו של היישוב.</p>	<p>- מקורות המים ומפעלי המים בצפון: □ הירדן ויובליו □ הכינרת כמאגר ארצי □ המאגרים בגולן</p> <p>- המוביל הארצי – השיקולים הלאומיים בהקמתו, התוואי שלו והאילוצים הפוליטיים בקביעת התוואי</p> <p>- הגורמים לתנודות במפלס הכנרת בעבר ובהווה והשלכותיהן על איכות המים ועל ויסות כמויות המים הנשאבים ממנה (הקו האדום, הקו השחור, סכר דגניה)</p> <p>- עדויות ארכיאולוגיות לתנודות מפלס הכנרת</p>	<p>1. משק המים - חשיבותו של צפון הארץ כמקור מים חשוב</p>

הצעות דידקטיות	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	נושאי הלימוד
	<p>העלאת מגוון נקודות מבט ביחס לנושא מסוים והעלאת מגוון אפשרויות לפתרון בעיה:</p> <p>יכירו שיש כמה נקודות מבט שונות לניצול מקורות המים, יציעו דרכים לניצול מושכל שלהם וינמקו את הצעותיהם, לדוגמה: המים במעיינות הם באיכות הגבוהה ביותר, מנגד – תפיסת המים במעיינות מייבשת את אתרי המים הזורמים. הצעה לפתרון: ניצול רק מחצית כמות המים הנובעים מהמעין.</p> <p>זיהוי רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה:</p> <p>יקשרו בין ירידת מפלס הכינרת לבין תופעות בכינרת ובסביבתה, לדוגמה: ירידת מפלס הכינרת מביאה לחשיפת החוף ולכיסויו בצומח.</p> <p>זיהוי רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה:</p> <p>יסבירו את השיקולים במיקום מאגרי המים, לדוגמה: בגולן - נקודת מפגש המסילים.</p>	<div style="border: 1px solid black; padding: 10px; text-align: center;"> <p>סוגיה לדיון:</p> <p>ניצול מקורות המים לצורכי האדם מול חשיבות השמירה על נופי המים הטבעיים לדורות הבאים</p> </div> <p>לימוד בשטח: להכרת מקורות המים בצפון</p> <p>- הביטויים בשטח של ירידת מפלס הכנרת (למשל: התרחקות קו המים והתרחבות החוף, סירות דיג ותיירות אינן מגיעות למזח)</p> <p>אתרים לביקור: המאגרים בגולן, מקורות הירדן, הירדן ההררי, חופי הכינרת, אתרים לאורך המוביל הארצי</p>	
	<p>השוואה:</p> <p>ישו בין הביצות בעמק יזרעאל לביצות בעמק החולה על פי תבחינים נתונים (הגורמים להיווצרות הביצות, דרכי הייבוש ומטרות הייבוש), לדוגמה: מטרות – הדברת המלריה והרחבת שטחי החקלאות..</p> <p>העלאת מגוון אפשרויות לפתרון בעיה, הבעת דעה מנומקת המבוססת על ידע:</p> <p>יציעו דרכים שונות לתיקון נזקי ייבוש אגם החולה וינמקו את הצעותיהם, לדוגמה: הצפת העמק כדי להחזיר את המצב לקדמותו.</p>	<p>- מפעל ייבוש החולה:</p> <ul style="list-style-type: none"> □ הגורמים להיווצרות הביצות □ מטרות הייבוש □ התוצאות ביחס לצפיות <p>- הנזקים בעקבות ייבוש אגם החולה ודרכים לתיקונם</p>	<p>2. השפעת האדם על הסביבה</p>

הצעות דידקטיות	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	נושאי הלימוד
	<p>השוואה: ישוו בין מפעל ייבוש החולה ומפעל המוביל הארצי על פי תבחינים אלו: מטרה, תוצאות.</p> <p>מיזוג: יגיעו להכללות המבוססות על חיבור בין פרטי מידע שונים בשטח על השפעת פעולות הפיתוח על ערכי טבע, לדוגמה: סלילת כבישים מחבלת לעתים בטבע, אך זהו צורך חיוני – נגישות.</p>	<p>לימוד בשטח: השפעת פעולות הפיתוח על הנוף: אתרים לביקור: דוגמאות למפעלי פיתוח שפגעו בטבע (כביש כרמיאל אליפלט בנחל עמוד, מחצבות ה"שיש" סמוך לבית גיאן, אגמון החולה לזכרו של האגם, הר מירון, שטחי אש בגולן)</p>	

ד. תולדות התיישבות האדם בצפון עד לתקופת המנדט

מטרות:

- יכירו את מאפייני התקופה וייחודה מבחינות אלו: אירועים היסטוריים, התרבות החומרית ותפרוסת האוכלוסייה.
- יכירו בשטח את הממצאים המייצגים כל תקופה ותקופה ויפיקו מידע מהממצאים (למשל: מבצרים, מבני ציבור ובנייה פרטית, בתי תפילה).
- יעלו השערות באשר לתפקודם של ממצאי התקופה השנויים במחלוקת.
- יסיקו על הקשר שבין המצב הביטחוני – מלחמה או שלום – ואופיו של השלטון ובין תפרוסת היישובים באזור והתרבות החומרית.
- יזהו מרכיבים של תרבות חומרית שמקורה בארצות אחרות ויסיקו מכך על קשרים מסחריים ותרבותיים.
- יכירו דעות שונות על ממצאים ואירועים בתקופה וינקטו עמדה כלפיהם.
- ישוו בין צורתם וסגנונם של ממצאים חומרים בעלי תפקוד דומה בתקופה זמן אחת ובין צורתם וסגנונם של ממצאים חומריים בתקופות אחרות.

הצעות דידקטיות	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	נושאי הלימוד
		<p>- אופייה של פעילות האדם בתקופות הפְּרָה-היסטוריות, כפי שעולה מהממצאים שנתגלו באתרי עמק הירדן, עמק החולה והגולן (כלי צור, כלי אבן, עצמות בע"ח, מבני התיישבות ארעיים)</p> <p>לימוד בשטח: התפתחות התרבות החומרית של האדם</p> <p>אתרים לביקור: מוזאון שער הגולן ומוזאון מעין ברוך</p> <p>לימוד בשטח: להכרת דרכי ההתאמה של היישוב הכלקוליתי לתנאים ברמת הגולן</p> <p>אתרים לביקור: מוזאון קצרין, ראסם ח'רבוש</p>	<p>1. תקופות האבן (1 שיעור)</p> <p>2. התקופה הכלקוליתית (2 שעות)</p> <p>3. תקופת הברונזה (2 שעות)</p>
	<p>הפקת מידע מממצאים המוצגים במוזאון: יפיקו מידע מהממצאים על מנהגי החיים בתקופה הפרהיסטורית, לדוגמה: פסלי העמוד המלמדים על אמונה ופולחן בתקופה הכלקוליתית.</p> <p>השערה: יעלו השערות באשר לתפקידם של דולמנים, לדוגמה: השערה מוטעית – מבנים השייכים לענקים, השערה תקפה – מבני קבורה</p>	<p>- מאפייני התרבות המגאליתית בגולן ושאלת תיארוך התרבות (דולמנים, רוג'ום אל-הידי - גלגל רפאים)</p> <p>לימוד בשטח להכרת ממצאי התרבות המגאליתית בגולן</p> <p>אתרים לביקור: מוזאון קצרין, גלגל רפאים, שדה דולמנים</p> <p>- מאפייני ערי הממלכה הכנעניות והתהליכים שהביאו להיווצרותן</p> <p>- ההשפעות של מסעות המלחמה בכנען על ערי הממלכה (מסע תחותמס)</p>	

הצעות דידקטיות	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	נושאי הלימוד
	<p>זיהוי ושיום: יזהו בשטח ממצאים אופייניים לעיר ממלכה כנענית ויכנו אותם בשם, לדוגמה: סוללה.</p> <p>מיזוג: יכלילו מהממצאים בשטח לגבי המאפיינים של התקופה, לדוגמה: במות פולחן.</p>	<p>לימוד בשטח להכרת מאפייני ערי הממלכה הכנעניות (למשל: סוללה, חוצות, במות) אתרים לביקור: מגידו, חצור, בית שאן, דן</p>	
<p>מוצע להציג נושא זה תוך כדי השוואה בין שלוש הערים.</p>	<p>טיעון: יעריכו טיעונים של חוקרים שונים באשר לתהליך ההתנחלות של שבטי ישראל, דוגמה: ההתנחלות הייתה באזור ההר בלבד וזאת על פי ממצאי קנקני שפת צווארון שנמצאו רק באזור ההר.</p> <p>זיהוי רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה: יקשרו בין תנאי השטח ובין הטקטיקה של המלחמות, לדוגמה: ניצול תנאי השטח בקרב אפק.</p> <p>מיזוג: יכלילו מהממצאים בשטח לגבי מאפייני ערי הממלכה, לדוגמה: שערים בעלי שישה התאים מאפיינים את התקופה הישראלית.</p> <p>זיהוי רכיבים וקשרים: יזהו מרכיבים של תרבות חומרית שמקורה בארצות אחרות ויסיקו מכך על קשרים מסחריים ותרבותיים, לדוגמה: מבני המקדשים.</p>	<div data-bbox="1240 483 1771 799" style="border: 1px solid black; padding: 10px; text-align: center;"> <p>סוגיה לדיון:</p> <p>המחלוקת בין החוקרים בשאלת תהליך ההתנחלות של שבטי ישראל בצפון ארץ כנען (מלחמת מי-מרום מלחמת דבורה)</p> </div> <p>- הגורמים למלחמות בין ארם דמשק לבין ממלכת ישראל, מהלכיהן ("בתחבולות תעשה לך מלחמה") ותוצאותיהן (קרב אפק)</p> <p>לימוד בשטח להכרת מאפייני ערי הממלכה (למשל: שער תאים, חומת סוגרים, חומת קדמות ונסוגות, כותרת פרוטו-איאלית, אורות, מפעלי מים) אתרים לביקור: מגידו, חצור, בית שאן, דן (כתובת בית דוד)</p> <p>- השפעת הקשרים בין ממלכת ישראל ובין ממלכות הצפון (ארם, צידון ואשור) על התרבות החומרית באזור, כפי שעולה מן הממצאים בשטח (כלים, מנהגי פולחן, סגנונות בנייה, עיטורים)</p> <p>- תוצאות מסעות מלכי אשור</p>	<p>4. התקופה הישראלית (12 שעות)</p>
		<p>- היישוב הנכרי בצפון: היטורים</p>	<p>5. בית שני (10 שעות)</p>

נושאי הלימוד	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	הצעות דידקטיות
<p>לימוד בשטח להכרת ממצאי בית שני והמרד הגדול אתרים לביקור: גמלא, יודפת ובניאס</p>	<p>היישוב היהודי בצפון – המשכיות, התחדשות ובנייה – ערי בירה: טבריה ובניאס תפרוסת היישובים היהודיים בצפון מהלך המרד הגדול בצפון ותוצאותיו – ערים חרבות (גמלא ויודפת) לעומת ערים שנשארו על תילן (ציפורי וטבריה)</p> <p>לימוד בשטח להכרת ממצאי בית שני והמרד הגדול אתרים לביקור: גמלא, יודפת ובניאס</p>	<p>השוואה: ישו בין הערים החרבות לאלו שנשארו על תילן מבחינת מהלך הלחימה בהן, לדוגמה: ערים שכל אוכלוסייתן השתתפה במרד - נחרבו כישורי מידענות: השוואה בין מקור טקסטואלי לבין הנראה בשטח: יקראו את תיאורו של יוסף בן מתתיהו על גמלא וישו את התיאור לנראה בשטח, לדוגמה: "קצה הזנב"</p>	<p>ידע מוקדם נדרש: הגורמים למרד הגדול.</p> <p>נושא ראשיתו של מוסד בית הכנסת ותפקידו בימי בית שני נלמד במסגרת לימודי ירושלים. על בתי כנסת בתקופת המשנה והתלמוד יורחב בתקופה הרומית-ביזנטית.</p>
<p>6. התקופה הרומית-ביזנטית (13 שעות)</p> <p>היישוב היהודי בצפון: פריחה רוחנית: חתימת המשנה, התלמוד היושלים, מסרנים פריחה יישובית</p> <p>תכנית היישובים היהודיים ומאפייניהם לימוד בשטח להכרת מבני בתי כנסת לסוגיהם (הטיפוס הגלילי, הטיפוס הגולני, טיפוס הבסיליקה, עיטורים ופסיפסים בבתי הכנסת) ומאפייני היישובים היהודיים אתרים לביקור: בית אלפא, טבריה, כורזים, ציפורי, ברעם, קצרין, גמלא, בית שערים (עיר הקברים) בתי הכנסת כמעידים על מעמדם הכלכלי הקהילות ועל תפיסת עולמם</p> <p>תפקידם הקהילתי של בתי הכנסת</p>	<p>זיהוי רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה: יסבירו את הגורמים לנדידת הסנהדרין לצפון ואת השפעתה על היישוב היהודי, לדוגמה: פגיעותו הפחותה של הגליל במרד בר-כוכבא.</p> <p>זיהוי רכיבים: יזהו את המרכיבים האופייניים במבני בתי הכנסת והיישובים, לדוגמה: שורות העמודים.</p> <p>הסקת מסקנות: יסיקו על פי הממצאים בשטח על מעמדה של הקהילה, וערמתם המקצועית של עושי הפסיפסים לדוגמה: עיטורים ופסיפסים בעלי איכות אמנותית גבוהה מעידים על קהילה אמידה.</p>	<p>בלימוד תקופה זו נדרש ידע מוקדם בנושא מעמדם של הנשיא, החכמים והסנהדרין, וכן בנושא העיליתות החברתיות (כפי שנלמד בהיסטוריה).</p> <p>האתרים שהוצעו לביקור להכרת בתי כנסת עתיקים הם בגדר דוגמאות. נושא מנהגי הקבורה בתקופת בית שני ולאחריו נלמד ביחידה על ירושלים.</p>	<p>ידע מוקדם נדרש: הגורמים למרד הגדול.</p> <p>נושא ראשיתו של מוסד בית הכנסת ותפקידו בימי בית שני נלמד במסגרת לימודי ירושלים. על בתי כנסת בתקופת המשנה והתלמוד יורחב בתקופה הרומית-ביזנטית.</p>

הצעות דידקטיות	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	נושאי הלימוד
<p>תלמידי בתי הספר הדתיים לא ייכנסו לכנסיות פעילות.</p>	<p>מיון ומיזוג: ימיינו בתי כנסת על פי תבחינים שהתלמידים יעלו, לדוגמה: מיקום ארון הקודש, כיוון הכניסה, עיטורים, פסיפסים. בחינת מגוון נקודות מבט: יבחנו את הגישות השונות לתיארוך בתי כנסת בגליל, לדוגמה: בנייה משנית בחזית בית הכנסת בברעם מעידה על כך שבית הכנסת הוא מאוחר יותר. זיהוי רכיבים: יזהו את המרכיבים האופייניים לערים הנכרות, לדוגמה: תיאטרון. השוואה: ישו בין מאפייני שני סוגי היישובים על פי תבחינים שנצפו בשטח, לדוגמה: בעיירה היהודית – בית כנסת "בגובהה של עיר", בעיר הנכרית – מקדשים פאגניים. זיהוי רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה: יסבירו את הגורמים לפעילות ישו בגליל דווקא, לדוגמה: היותו אזור שוליים. השוואה: ישו בין מבנה כנסייה לבין מבנה בית כנסת, לדוגמה: כיוון התפילה, בתי כנסת בצפון לכיוון דרום, כנסיות – לכיוון מזרח.</p>	<div style="border: 1px solid black; padding: 10px; margin-bottom: 20px;"> <p style="text-align: center;">סוגיה לדיון: הגישות השונות לתיארוך בתי הכנסת בגליל ולמיונם</p> </div> <p>- מאפייני העיר הנכרית לימוד בשטח להכרת מאפייני העיר הנכרית אתרים לביקור: בית שאן (אחת מערי הדקפוליס), טבריה, ציפורי, סוסיטא, בניאס - סוגיית סיכום: העיירה היהודית והעיר הנכרית</p> <p>- הסיבות לעליית הנצרות בגליל וביטוּיָה בשטח – נצרת ואתרי הנצרת</p> <p>לימוד בשטח להכרת פועלו של ישו בגליל ולהכרת מבנה הכנסיות (בסיליקה, אטריום, סיטראות, אפסיס) אתרים לביקור: נצרת (כנסיית הבשורה, הר הקפיצה) כפר כנא, טבחא, כפר נחום, כורסי</p>	<p>7. התקופה המוסלמית הקדומה (התקופה הערבית) (1 שיעור)</p>
<p>אין ביטוי ניכר בשטח לתקופה המוסלמית בצפון.</p>		<p>- המשך פיתוח הצפון מתקופה האומאית לימוד בשטח להכרת ממצאי התקופה האומאית אתרים לביקור: בית שאן, חרבת אל-מיניה</p>	

הצעות דידיקטיות	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	נושאי הלימוד
<p>נושא הצלבנים ומסעי הצלב נלמד בהרחבה ביחידת ירושלים וביחידת מישור החוף.</p> <p>ניתן להשוות את סוגיית החוזק מול החולשה לימינו – קו ברלב.</p>	<p>מיון: ימינו את המבצרים על פי תפקודם ומבנם, לדוגמה: מבצר מרובע כמבצר גבול.</p> <p>הסקה: יסיקו ממיקומם ותפרוסתם בשטח על תפקודם של המבצרים לדוגמה: כוכב הירדן – הגנה על גבולות הממלכה, ממוקם מעל מצוק שגובהו 550 מ'. העלאת מגוון נקודות מבט וטיעון: יתארו ויסבירו תופעה מנקודות מבט שונות, ואף מנוגדות, ויעריכו את הטיעונים השונים, לדוגמה: מצד אחד המבצר בצפת מעיד על כוח ועוצמה, ומצד אחר הוא מעיד על חולשה של הממלכה שהייתה מועדת למתקפות.</p> <p>ניתוח רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה: ינתחו את הגורמים למפלתם של הצלבנים, לדוגמה: הצירוף של לבוש מסורבל ושריון מתכת ושל חום כבד חיבל ביכולת הלחימה של הצלבנים.</p>	<p>הצלבנים – מוצאם והסיבות לבואם לארץ</p> <p>- התפקודים השונים של המבצרים הצלבניים (הגנה על עיר, הגנה על דרך מקומית, הגנה על חווה חקלאית, הגנה על גבולות הממלכה)</p> <p>- מיקומם ותפרוסתם של המבצרים בגליל</p> <p>לימוד בשטח להכרת מבנה המבצר הצלבני, סוגי המבצרים ומאפייני מיקומם אתרים לביקור: המונפורט, צפת, מצד עטרת, כוכב הירדן, הונין (חפיר, מגדל העוז)</p> <div data-bbox="1232 906 1792 1104" style="border: 1px solid black; padding: 10px; text-align: center;"> <p>פנים לכאן ולכאן - סוגיה לדיון:</p> <p>המבצרים –</p> <p>עדות לעצמה או לחולשה</p> </div> <p>- הסיבות לתבוסת הצלבנים בקרוב קרני חיטין ובקרוב עין חרוד</p> <p>- הביטוי להיותם של הצלבנים נטע זר בארץ (חברה סגורה, לבוש, סגנון הבנייה)</p>	<p>8. התקופה הצלבנית (4 שעות)</p>

הצעות דידקטיות	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	נושאי הלימוד
<p>ניתן להפיק מידע מהכתוב על המצבה, מצורתה, ממיקומה ומהפעילות סביב כיום.</p>	<p>ניתוח רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה: ינתחו את הגורמים לשגשוגה של צפת ואת ביטוייה, לדוגמה: התפתחות תעשיית אריגי הצמר – פריחה כלכלית המביאה גם לפריחה רוחנית.</p> <p>הפקת מידע מממצאים בשטח והסקת מסקנות: יפיקו מידע ממצבות בבית הקברות בצפת ויסיקו מסקנות לגבי דמויות מרכזיות בתולדותיה של העיר, לדוגמה: קברו של האר"י.</p>	<p>- הגורמים לשגשוגה של צפת (התפתחות תעשיית אריגי צמר, מיקומה על הדרך בין עכו לדמשק, חשיבותה הפוליטית)</p> <p>- ביטוייה של הפריחה הרוחנית בצפת – האר"י והקבלה, שלמה אלקבץ, יוסף קארו ושולחן ערוך, יעקב בירב והניסיון לחידוש הסמיכה ללימוד בשטח להכרת צפת ותולדותיה</p> <p>אתרים לביקור: בתי כנסת - האר"י, קארו ואבוהב, בית הקברות העתיק של צפת, המצודה</p> <p>- פועלו של דאהר אל-עומר – שליט הגליל במאה ה-18</p> <ul style="list-style-type: none"> □ הקמת מבצרים בגליל וחידוש המבצרים הצלבניים (מצודת יחיעם) □ ביצור הערים ופיתוחן – טבריה (דונה גרציה, דון יוסף נשיא) 	<p>9. התקופה המוסלמית המאוחרת (2 שעות)</p>
	<p>השוואה: ישו בין התיישבות אנשי היישוב הישן לבין התיישבות אנשי היישוב החדש על פי תבחינים נתונים: מניעי ההתיישבות, אופייה, מיקומה ומידת הצלחתה לדוגמה: התיישבות ביישובים קיימים לעומת הקמת יישובים חדשים.</p>	<p>- המניעים להתיישבות אנשי היישוב הישן בצפון הארץ:</p> <ul style="list-style-type: none"> □ מניעים משיחיים □ השאיפה לגור בארץ ישראל ולאן דווקא הקמת יישובים חדשים <p>- מניעים לאומיים להתיישבות אנשי היישוב החדש בצפון הארץ:</p> <ul style="list-style-type: none"> □ יישוב הארץ - גאולת קרקעות (רכישת קרקעות וייבוש ביצות, יהושע חנקין) □ כיבוש עבודת האדמה 	<p>10. המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20 - אידיאולוגיות כמניע להתיישבות (6 שעות)</p>

הצעות דידקטיות	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	נושאי הלימוד
<p>לפני הביקור בראש פינה רצוי להציג תמונה כללית של מושבות הגליל (מטולה, יסוד המעלה, מחניים, יבנאל, סג'רה).</p>	<p>השוואה: ישו בין בית הקברות בצפת לבין בית הקברות בכנרת על פי תבחינים שהלומדים יציעו, לדוגמה: סגנון המצבות והכתוב על גביהן.</p> <p>הפקת מידע והסקת מסקנות: יפיקו מידע מהנצפה בשטח ויסיקו ממערך שימושי הקרקע ביישוב על האידיאולוגיה של המתישבים לדוגמה: דגניה וראש פינה.</p> <p>זיהוי רכיבים וקשרים - סיבה ותוצאה: יצינו את הסיבות להקמת רכבת העמק ואת השפעתה על התפתחות הצפון, לדוגמה: המטרה – נגישות לים התיכון.</p>	<p>לימוד בשטח: בני יהודה (ביר א-שונום) כמייצגת את התיישבות אנשי היישוב הישן לימוד בשטח: ראש פינה כמייצגת את מושבות הגליל אתרים לביקור: רחוב הראשונים כמאפיין מבנה מושבה, בית הכנסת, בית הפקידות, גן הפקידות, בית הקברות, ביתו של ד"ר מר וסיפור מלחמתו בקדחת</p> <p>לימוד בשטח: חוות כינרת כמייצגת הכשרה לפני התיישבות ובית הקברות הסמוך לחווה ניסיון ההתיישבות של התימנים בכנרת</p> <p>לימוד בשטח: דגניה כמייצגת את ההתיישבות השיתופית (יישום האידיאולוגיה הסוציאליסטית) מערך שימושי הקרקע בקיבוץ כביטוי לאידיאולוגיה לימוד בשטח: נהלל כמייצג מושב עובדים מערך שימושי הקרקע במושב כביטוי לאידיאולוגיה</p> <p>- השמירה ביישובים העבריים וייסוד השומר - מטרת הקמתה של רכבת העמק, תוואי מסילתה והשפעתה על התפתחות צפון הארץ</p>	

ה. ההתיישבות בצפון בדורות האחרונים

מטרות:

- יעלו טיעונים מנומקים באשר להשפעת פרשת תל חי על קביעת גבול הצפון.
- יכירו את מהלכי מלחמת העצמאות בצפון וינתחו את תוצאותיהם.
- ינתחו את השפעת הגבול על ההתיישבות והביטחון.
- יכירו צורות התיישבות שונות בצפון, יזהו אותן, בשטח ויתארו את מאפייניהן.
- ישוו את תפרוסת היישובים בצפון ואופיים בתקופות השונות.
- יכירו את התכניות השונות ליישוב הצפון ואת מטרותיהן.
- יעריכו באיזו מידה הושגו יעדי תכניות ההתיישבות השונות.
- ינתחו את הגורמים לפרוץ המלחמות בצפון (המלחמה על המים, מלחמת ששת הימים, מלחמת יום כיפור ושל"ג).
- יקשרו בין תנאי התבליט בצפון ובין מהלכי המלחמות השונות.

נושאי הלימוד	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	הצעות דידקטיות
<p>1. תקופת המנדט (4 שעות)</p>	<p>- שלבים בקביעת גבול הצפון (הסכם סייקס-פיקו, ועידת סן רמו) לימוד בשטח: תל-חי וכפר גלעדי (מוזאון השומר)</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 10px; text-align: center;"> <p>סוגיה לדיון: פרשת תל-חי והשפעתה על קביעת גבולות הצפון</p> </div> <p>- הקביעה הסופית של גבול הצפון (1923) וביצורו: גדר הצפון, כביש הצפון, משטרות הטיגארט לימוד בשטח: יישובי חומה ומגדל – ניר דוד או חניתה כמייצגים התיישבות זו</p>	<p>טיעון: יעלו טיעונים מנומקים באשר להשפעת פרשת תל חי על קביעת גבול הצפון.</p> <p>זיהוי רכיבים: יזהו בשטח את מאפייני יישובי חומה ומגדל, לדוגמה: בנייה מודולרית מעץ.</p>	<p>בהקשר ליישובי חומה ומגדל יש מקום לציין את חשיבות שחזורם של אתרים ומבנים המייצגים תקופות שונות בתולדות ההתיישבות ארץ ישראל.</p>

נושאי הלימוד	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	הצעות דידקטיות
	- מהלכי מלחמת העצמאות בצפון לפני הקמת המדינה ותוצאותיהם (כיבוש טבריה, צפת, עכו ושיידת יחיעם)		
2. ההתיישבות לאחר הקמת המדינה (5 שעות)			
א. התיישבות וביטחון עד מלחמת ששת הימים	<p>- קרבות צה"ל לאחר קום המדינה: מבצע דקל ומבצע חירם</p> <p>- שיקולי ביטחון כמניעים להתיישבות בצפון עד מלחמת ששת הימים – תוואי קווי שביתת הנשק (הקו הירוק)</p> <p>- תכנית סו"ס לעיבוי היישוב היהודי בגליל:</p> <ul style="list-style-type: none"> □ שיקולים במיקום היישובים □ מניעים דמוגרפיים <p>- מאפייני עיירות הפיתוח בצפון: כרמיאל לעומת מעלות</p> <p>לימוד בשטח להכרת ההתיישבות בצפון אתרים לדוגמה: שלומי, כרמיאל, שתולה</p>	<p>זיהוי רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה: ינתחו את השפעת תוואי הגבול על ההתיישבות והביטחון, לדוגמה: הקמת מושבי עולים לאורך גבול הצפון</p> <p>השוואה על סמך הנצפה בשטח:</p> <p>ישו בין כרמיאל לבין שלומי על פי תבחינים שיוצגו על ידי התלמידים, לדוגמה: גודל, פעילות מסחרית</p>	
ב. ההתיישבות בגולן ובגליל לאחר מלחמת ששת הימים	- תפרוסת היישובים ברמת הגולן ואופיים לאחר מלחמת ששת הימים בהשוואה ליישוב בגולן בתקופת המשנה והתלמוד ותחת השלטון הסורי	<p>השוואה:</p> <p>ישו את תפרוסת היישובים ואופיים ברמת הגולן בשלוש תקופות, לדוגמה: בתקופת המשנה והתלמוד היישוב היהודי - במרכז רמת הגולן, בתקופת השלטון הסורי – היישוב מפוזר על פני כל הגולן, לאחר מלחמת ששת הימים – היישוב מרוכז בעיקר בצפון הגולן ובדרומו.</p>	

נושאי הלימוד	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	הצעות דידקטיות
	<p>לימוד בשטח להכרת יישובי רמת הגולן בעבר ובהווה אתרים לדוגמה: קצרין (ביקור בעיר התלמודית וביקב), דבורייה, כפר חרוב, מושב קשת (גידול בקר), נווה אטי"ב (תיירות חורף), חמת גדר, כפר נפת, חושנייה</p> <p>לימוד בשטח: מטרות הקמתם של היישובים החדשים בגליל, אופיים ותפרוסתם – מצפה, כפ"ת אתרים לדוגמה: מצפה הילה, מנוף, חבל תפן</p>	<p>מיון: ימינו את יישובי רמת הגולן על פי תבחינים שיוצעו ע"י הלומדים, לדוגמה: הבסיס הכלכלי העיקרי, יישובים שהוקמו על שרידי יישובים עתיקים.</p> <p>זיהוי רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה: יזהו בשטח באיזו מידה הושגו מטרות הקמת המצפים, לדוגמה: הקמת יישובים במקומות גבוהים כדי לשמור על אדמות המדינה.</p>	
<p>ג. המלחמות בצפון</p> <p>המלחמה על המים: - הגורמים למלחמה על המים (ניסיון להטיית מקורות הירדן) ו"התחממות" הגבול הסורי כגורם לפרוץ מלחמת ששת הימים</p> <p>מלחמת ששת הימים ומלחמת יום כיפור: - השפעת התנאים הטופוגרפיים של הגולן וחשיבותו האסטרטגית על מהלכי המלחמות ששת הימים ויום כיפור</p> <p>לימוד בשטח להכרת אתרי הקרבות החשובים בגולן אתרים לביקור: תל פאחר (מצפה גולני), תל עזזיאת (גבעת עזז), "עמק הבכא", מרומי החרמון</p> <p>מלחמת לבנון הראשונה: - הגורמים המדיניים לפרוץ מלחמת לבנון הראשונה – מבצע שלום הגליל (של"ג)</p> <p>- התוצאות וההשלכות של מבצע של"ג על האירועים הביטחוניים בצפון (ענבי זעם, מבצע דין וחשבון, מלחמת לבנון השנייה)</p>	<p>זיהוי רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה: ינתחו את הגורמים למלחמה על המים ואת השפעתה על פרוץ מלחמת ששת הימים, לדוגמה: המלחמה על המים חוללה מתח בצפון שהביא להתערבות מצרית.</p> <p>זיהוי רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה: יקשרו בין התנאים הטופוגרפיים של הגולן לבין מהלכי הקרבות, לדוגמה: קרב "עמק הבכא"</p> <p>מיזוג – חיבור בין מידע ממקורות שונים כדי ליצור ידע חדש: יחברו בין תנאי השטח לבין תיאור מהלך הקרב כדי לשחזר מהלכים של קרבות בשטח, לדוגמה: קרב הפריצה לגולן מהתצפית בתל פאחר.</p> <p>זיהוי רכיבים וקשרים – סיבה ותוצאה: יסבירו את הגורמים המדיניים לפרוץ המלחמה ואת תוצאותיה, לדוגמה: המאבק בין ישראל לאש"ף וחזבאללה בלבנון.</p>	<p>נושא מלחמת ששת הימים בצפון ניתן ללמד גם על פי הרצף הכרונולוגי.</p> <p>האתרים בטבלה הם בגדר הצעה, יש עוד כמה וכמה אתרי קרבות ברמת הגולן.</p>	

ו. הפסיפס האתני בצפון (8 שעות)

מטרות:

- יכירו את העדות השונות בצפון.
- יסבירו את הסיבות שהביאו את העדות השונות להתיישבות בצפון.
- ישוו בין העדות השונות בצפון על פי תבחינים (צורות התיישבות, מערך שימושי הקרקע ביישוב, תפרושת היישובים)

נושאי הלימוד	רעיונות מרכזיים, מוקדי הוראה ולימוד בשטח	אפשרויות לפיתוח אסטרטגיות חשיבה שהתכנים מזמנים	הצעות דיזקטיות
<p>- הגליל מקום מקלט למיעוטים - סיבות ותוצאות</p> <p>- הדרוזים והצ'רקסים - שונות, דמיון וייחוד</p> <p>הכפרים הערביים – תפרושת ומאפיינים</p> <p>לימוד בשטח להכרת בני העדות, מאפייני יישוביהם והתמורות שחלו בהם</p> <p>אתרים לביקור:</p> <p>נוצרים – נצרת</p> <p>דרוזים – פקיעין, עין קנייה</p> <p>צ'רקסים – ריחנייה, כפר קמה</p> <p>כפר ערבי – מעיליה, טורען</p>	<p>זיהוי רכיבים וקשרים:</p> <p>יקשרו בין המבנה הפיזי של הצפון לבין התיישבות בני מיעוטים באזור, לדוגמה: ריכוז יישובי מיעוטים באזור הררי מבוותר המקנה מסתור ומחסה.</p> <p>השוואה:</p> <p>ישוו בין הדרוזים לצ'רקסים על פי תבחינים מוצא, דת, תפרושת, מספר היישובים יחסם למדינה, לדוגמה: מוצא גיאוגרפי שונה, בני שתי העדות מתגייסים לצה"ל ולמשטרה</p> <p>זיהוי רכיבים וקשרים:</p> <p>יפיקו מידע בשטח על אופיים הדתי-תרבותי של בני המיעוטים ועל יישוביהם, לדוגמה: ח'ילוה הדרוזית שאינה בולטת בשטח על פי עקרון התקיה.</p>	<p>אך שיש בגליל כמה קבוצות מיעוטים הלימוד כאן יתמקד בדרוזים ובצ'רקסים.</p> <p>האתרים לביקור הם בגדר המלצה, ניתן לבקר ביישובים אחרים בהתאמה.</p>	